

Østerrikegata 13

-fra bolig til museum

Redaktør: Katja Nicolaysen. Forfattere: Katja Nicolaysen, Berit Anderson, Rina Nysethbakken.
Foto: Øivind M. Bakken. Design og repro Berit Anderson og Øivind M. Bakken.

Forord

Foto: Øivind M Bakken, Akershusmuseet

Mange mennesker forbinder i dag Gardermoen med landets hovedflyplass. Men Gardermoen har en lang historie før hovedflyplassen ble åpnet i 1998. Dette området har vært viktig i norsk militær historie. Noen av disse sporene er bevart på Ullensaker museum. Østrikkegata 13 ble bygget for å huse befale i militære og til sivile ansatte i militæret. Boligen er i dag en av åtte bygninger som er bevart og samlet på historisk grunn på Gardermoen. Boligen representerer sivilbebyggelse fra området øst for leiren.

Dette heftet omhandler husets historie og med nærmere beskrivelser av de restaureringsarbeider som ble utført i perioden 2008-2009. Restaureringsarbeidene utført i denne perioden var et ledd i prosjektet "Fra håndverk til småindustri: Skomakeryrket". Prosjektideen ble til i 2007 og kom for alvor igang i 2008 med Katja Nicolaysen som prosjektleder. Prosjektet innebar restaureringsarbeider, omfattende gjenstands- og arkiv registreringer samt utstillings- og katalogprosjekt.

Sentrale aktører i restaureringsarbeidene var Kulturringen ved Marit Sørli og Museumstjenestene ved Berit Andersson. I tillegg var firmaene Tigerservice AS og Maler og Dekor AS svært villige og bidro med kompetanse. Dette heftet er produsert som en avsluttende del av prosjektet. Eksterne midler har vært en forutsetning for at prosjektet var gjennomførbart. Det vises forøvrig til heftet «Skomaker –blant lester og lær i Ullensaker» for informasjon om utstillingen.

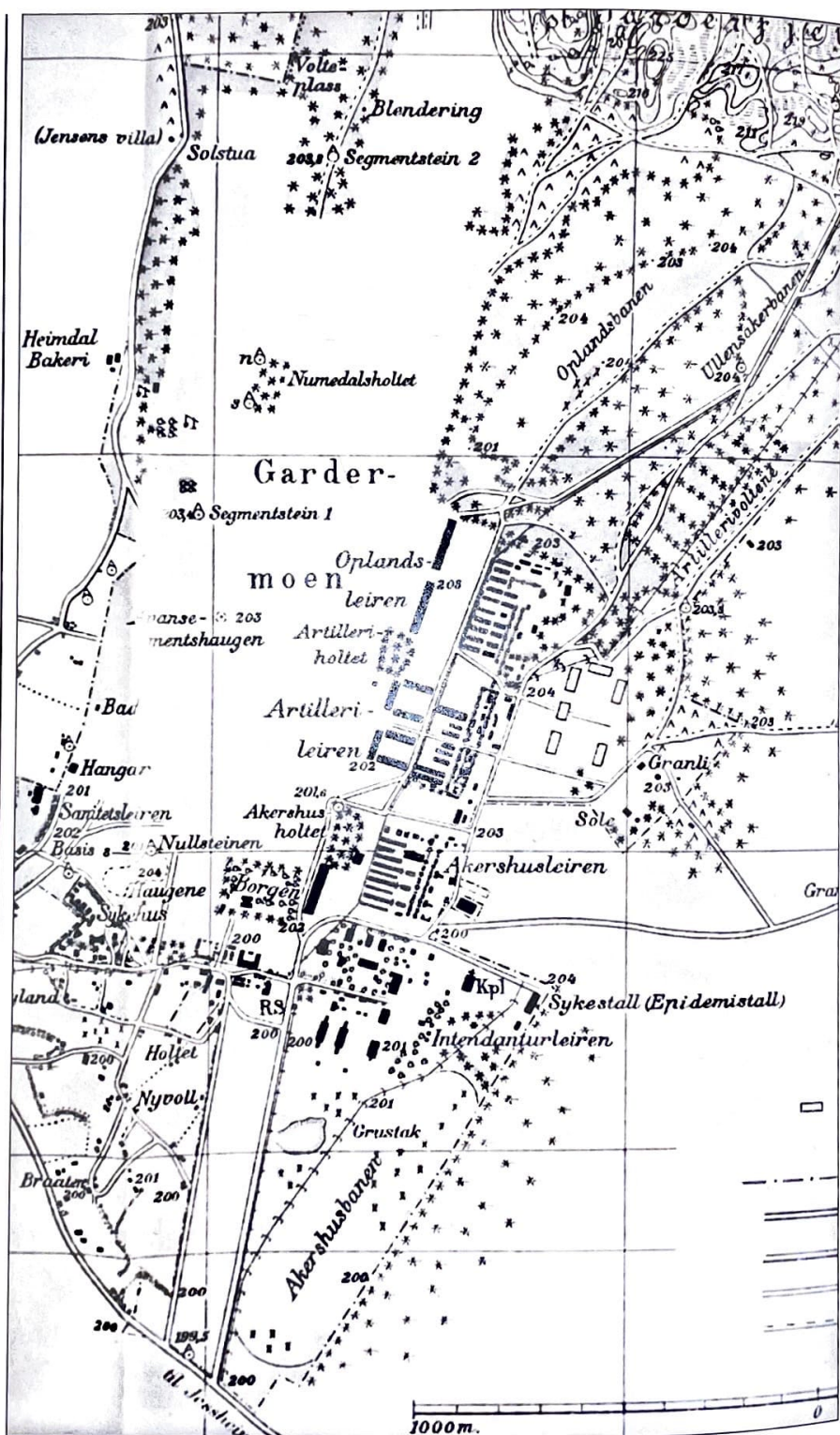
Akershusmuseet retter en stor takk til alle som har bidratt med informasjon til prosjektet samt til alle de andre som har vært involvert i dette omfattende prosjektet.

Roger Erlandsen
Direktør
Akershusmuseet

Livet i og rundt militærleiren

Økte spenninger i Europa på 1500- og 1600-tallet førte til flere kriger. Behovet for en god hær ble tydelig. Stadig flere land satset på nasjonale styrker som ble rekruttert fra landets egen befolkning. Kong Christian IV (1588-1648) fornyet landets våpenplikt gjennom sin norske lov av 1604. Loven tilkjennega at våpenføre menn pliktet å holde våpen i god stand og møte opp når kongen trengte soldater.¹ Fra 1666 utførte soldatene våpentrening på kirkebakken, som var bygdas samlingspunkt. Treningen, eksersisen, ble utført etter søndagsgudstjenesten, og formålet var å gjøre soldatene stridsdyktige. Før gudstjenesten satte soldatene fra seg våpnene i det lille rommet i forgangen i kirken, derav navnet våpenhus. Ordningen med eksersis på kirkebakken var lite populær hos Kirken og ble derfor offisielt avskaffet i 1774. I tillegg ble det stadig behov for større arealer til bruk for trening av de militære styrkene. Dette var foranledningen til at Gardermoen ble en sentral ekserserplass.

Det har vært militær aktivitet på Gardermoen siden midten av 1600-tallet. Det ble opprettet ekserserplasser flere steder i Akershus, og en av de

Kart over Gardermoen, ca 1930. Foto: Akershusmuseet

Oppstilling på Aur, det "Øvre jordet", ca 1910-20. Foto: Akershusmuseet

første var Hannestadplassen ved Gardermoeien i Ullensaker. Denne øvingsplassen var i bruk fra 1700 til 1740, men ble trolig etter hvert for liten. Rundt 1740 ble derfor et nytt område ryddet i et skoglendt terreng på Sør-Gardermoen nær gårdene Sundby og Garder. Ekserserplassen ble kalt Den lille Plads, senere Lilleplassen (Vesleplassen), og var en treningsplass for kavaleriet på Sør-Gardermoen. Den ekspanderte og ble i løpet av århundrene Norges største ekserserplass. Plassen fikk navn etter den danske prinsregenten, Friderichs Feldt.

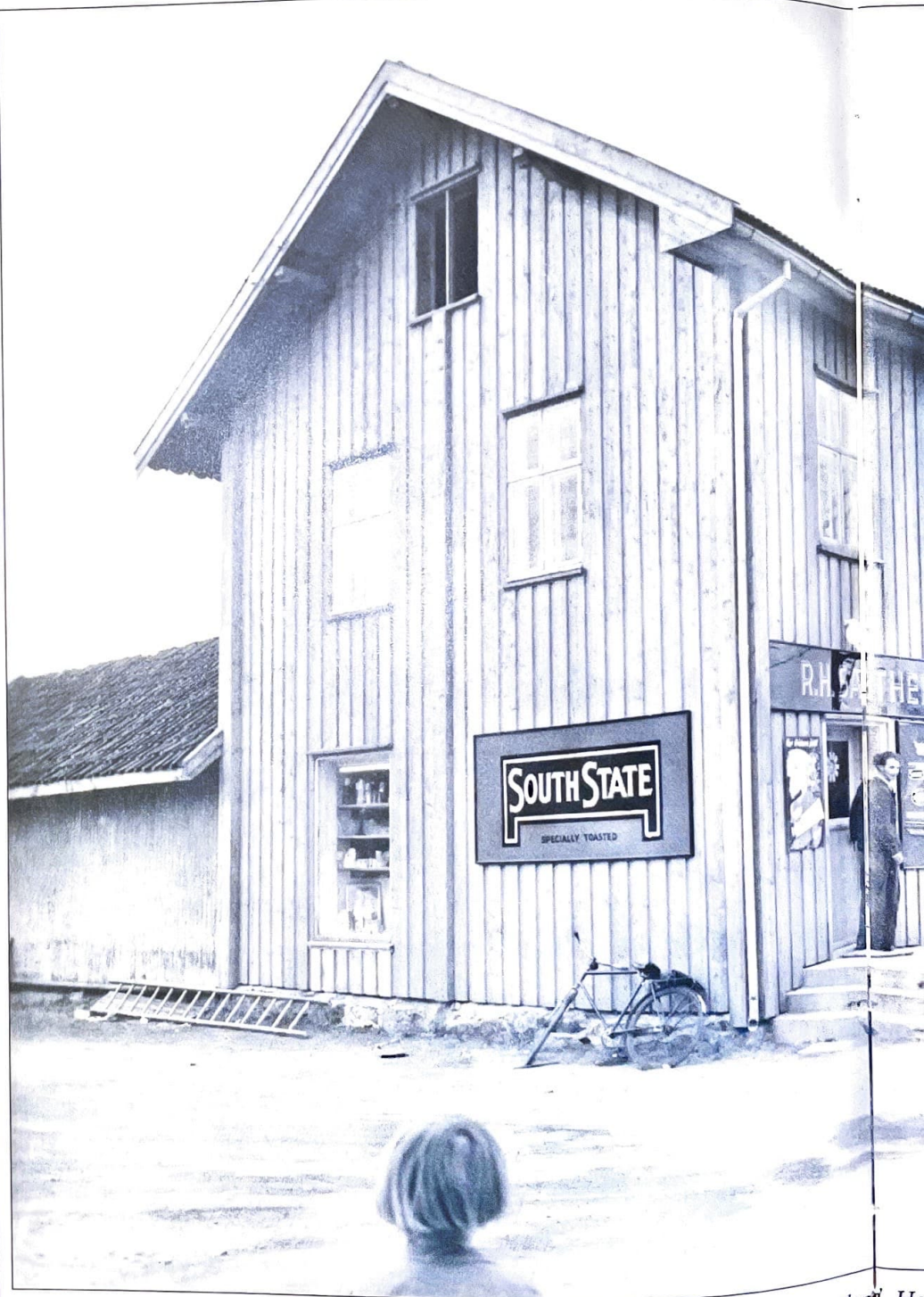
Ullensaker-jentene mangler iallefall ikke kavalerer så lenge våpenøvelsene varte. Før århundreskiftet er det nevnt flere såkalte dansesaler, som Torgersalen og Olesalen i Østerrike. Nilsesalen i Kristiania og Gudmundssalen og Grønbeksalen på Vestsiden, i nærheten av Throndsens forretning. På sommeren var det dansegolv i alle leirene, og dans flere ganger i uka. Bildet er fra leieren til A.R. 2 sommeren 1937. Foto: Akershusmuseet

På Gardermoen ble det holdt årlige øvelser hvor soldatene ble trent og testet for beredskap. I 1862 deltok 7876 mann, 1266 hester og 100 svenske kadetter på øvelsen.² Et yrende folkeliv preget området både i og utenfor leiren i tiden da øvelsene pågikk, og kongen kastet glans over treningen med sitt nærvær. Soldatene hadde øvelsesfri og koblet av med sosial omgang på kveldene. Kanskje bød de opp lokale jenter til dans på en av dansesalene, for i sommermånedene var det dans flere kvelder i uka. I 1925 besto området av elleve mindre leire, som hadde både en økonomisk, sosial og kulturell betydning i denne delen av kommunen.

Samfunnet øst for militærleiren

Parallelt med ekspansjonen av militærleiren, vokste det frem et sivilt område på Gardermoen som ble kalt Østerrike. Navnet Østerrike kom trolig av stedets geografiske beliggenhet fordi det lå øst for leiren. Området sør for leiren ble kalt Sør-Gardermoen, og området ved den nordvendte porten inn til leiren ble kalt Nordport.

Østerrike bestod av hovedgata, Østerrikegata, og gata Bakafor. Hovedgata strakk seg fire hundre meter i nordlig retning langs militærleiren og fulgte egentlig den gamle veien over moen til Trandum. Fra 1860-tallet dukket det opp fasiliteter innen handel og næringsvirksomhet. Den første sivile bebyggelsen var rettet mot tjenesteyting til det militære. På 1860-tallet var gata tett bebygget med kafeer, hoteller, butikker og bryggeriutsalg. Der fantes også frisørsalong, veterinær, og verksteder.³ Der fantes forretningen Andersen & Ødegaard Landhandleri & Bakeri og fotograf Haslerud som bygde fotoatelier på Østerrike i 1894. Det eldste hotellet, Røgler Hotel, ble bygd rundt 1880, mens Hotel Østborg ble oppført i 1912. Det lå et bakeri ved Hotel Østborg. Hotel Østborg kunne også skilte med kino, så når det

Østerrikegata med R.H. Sæthers butikk. Bildet er tatt før 1956, etter at huset ble ombygget til Mindas Kafé. Neste hus var et utleiehus. Det siste huset vi ser er butikken Nordberg. Butikken var gaten "Bakafor". Foto: Akershusmuseet/Eva Zwicky.

mbyggi. Hotel Røgler lå tidligere i bygningen. Huset nedenfor, bak kvinnen som går mot oss, lå g. Butikken het Ås, men skiftet navn da eieren Astrid Ås giftet seg med Nordberg. Bak huset

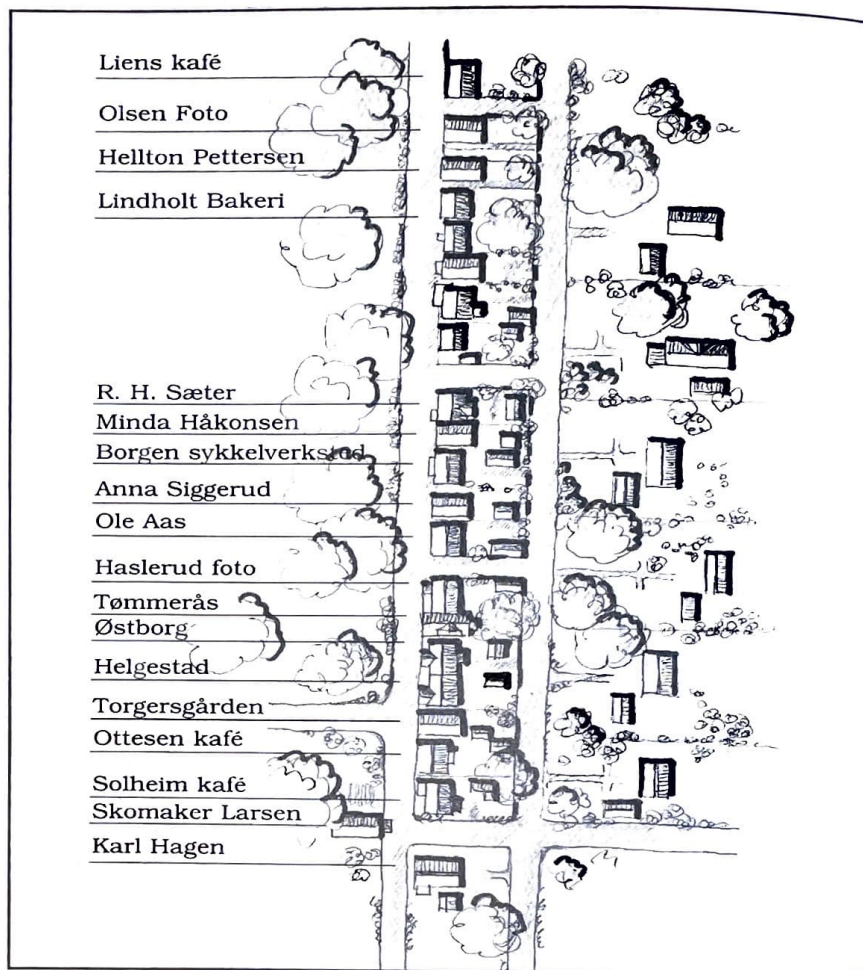
skulle være filmfremvisning, så ble hotellrestauranten ryddet og gjort om til en kinosal. Hotellet hadde dessuten eget dansegulv. Soldatene hadde også tilgang til både en kino og flere dansegulv i leiren. Området "Bakafor" bestod av små én- og halvannen etasjes boliger med uthus med tilhørende åkerlapper.

Det var et yrende folkeliv på Østerrike, særlig i de sommermånedene når militærøvelsene pågikk. Lokale bønder pliktet å sørge for innkvartering, skyss og matforsyning til militærleiren. Bønder og andre fra lokalbefolkningen trakk til Østerrike i primitive brakker, i såkalte markententerhytter, for salg av varer. Etter hvert som forlegningstiden økte dukket permanent bebyggelse opp i området. Handelsvirksomheten var preget av kvinner som solgte mat og forfriskninger både på Østerrike og i leiren. Området tiltrakk seg omstreifere, gjøglere og selgere, og mange folk kom av ren nysgjerrighet. Det lystige livet tok imidlertid brått slutt da krigen kom i 1940 og leiren ble stengt. «Det var liv og røre i Østerrikegata, og det virket som om folk trivdes der» sier "Anna"⁴, som bodde på Østerrike, på slutten av 1940-tallet. Det lå eneboliger på hver side av veien nedover hovedgata.

Østerrikegata 13

Østerrikegata 13, i matrikkelen kalt Nordgaard gnr. 164/26, ble bygget som utleiebolig for flere familier. Trolig var den et spekulasjonsobjekt oppført på begynnelsen av 1900-tallet av en lokal kjøpmann Sæther, som selv ikke bodde i huset. Den første tiden ble huset leid ut til befall om sommeren, senere til folk som jobbet sivilt på Gardermoen. Huset sto på en romslig tomt med uthus med vedskjul og doer. Eiendommen hadde dessuten hage med staudebed, syrinbusker og potetland.⁵ Bygningen er et tidlig eksempel på bruk av bindingsverk i bolighus og er typisk for bolighusene i Østerrikegata. At det var et spekulasjonsobjekt, vitner det faktum at huset var bygget uten isolasjon i ytterveggene med unntak av to lag med papp lagt som vindspærre. Huset var opprinnelig innredet med tre leiligheter i tilsammen ti omtrent like store rom. Én av leilighetene hadde en liten kjøkkenkjeller. Loftet var uinnredet, og to overdekkede verandaer mot hagesiden og to bislag mot inngangssiden ga bygningen særpreg og karakter.

I 1947 flyttet "Anna" og moren inn i toromsleiligheten i Østerrikegata 13. "Anna" var bare seks år gammel på det tidspunktet. De kom flyttende fra en ettroms-

Bebyggelsen i Østerrikegata og Bakafor. Tegning Mai Helen Balkøy.

Østerrikegata 13 slik den sto rett før Hovedflyplassen ble bygget. Foto: OSL

“Gutta” i lek, R.H. Sæther til høyre, Robert Moe i midten. Mannen til høyre er ukjent. Foto: Akershusmuseet/Eva Zwicky.

I bakgården hos R.H. Sæther. Bygningen bak hesten inneholdt stall, mel- og oljelager og bakeri. Hesten som het “Blakken” holdes av R.H. Sæther. Foto: Akershusmuseet/Eva Zwicky.

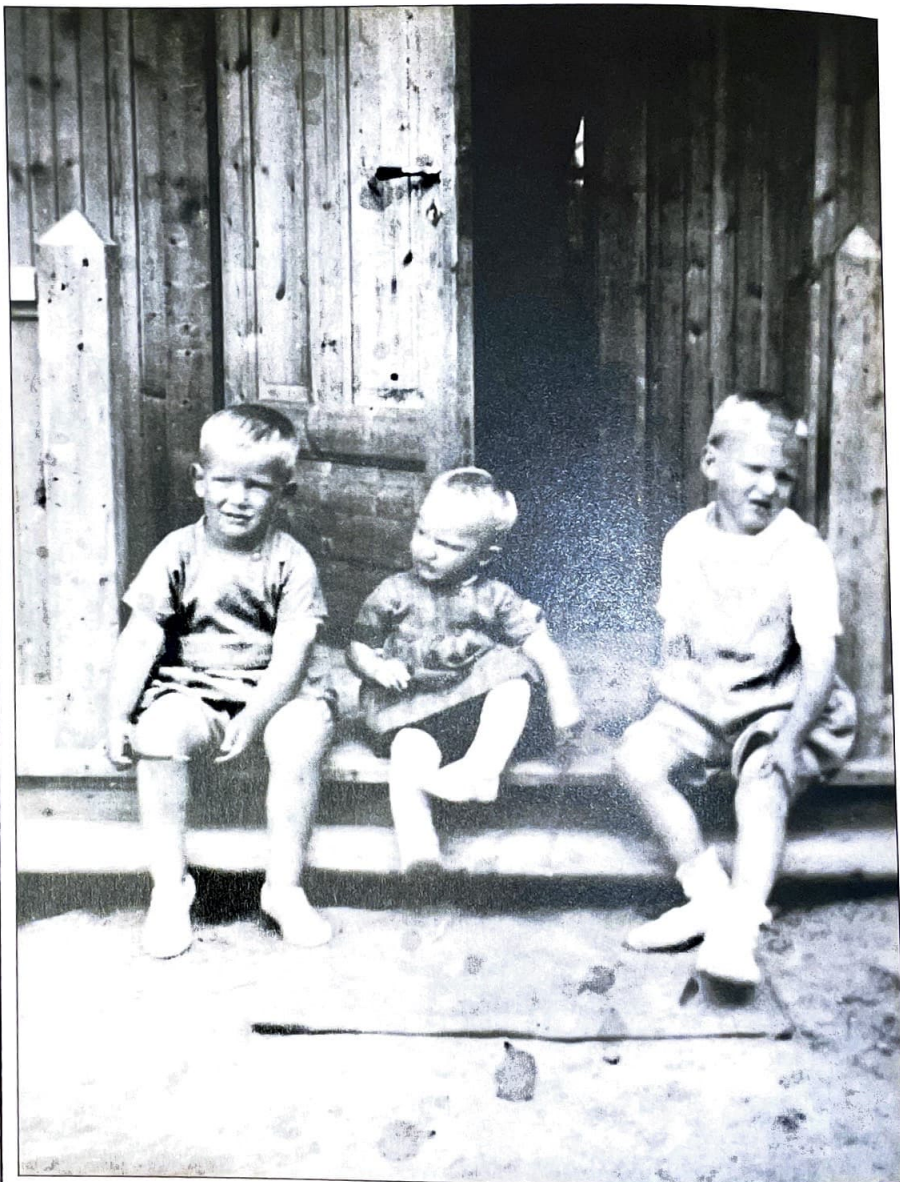
leilighet på flystasjonen på Gardermoen, så “Anna” minnes at hun opplevde den nye leiligheten som kjempestor i forhold til rommet på flyplassen. Moren til “Anna” jobbet blant annet som kjøkkensjef i militærleiren. I juli 1951 giftet moren seg, og de flyttet til Danielseter på Gardermoen. Moren begynte å jobbe på telefonsentralen på Trandum i 1952. Da “Anna” flyttet inn i Østerrikegata 13 bodde det en familie på fire rom. To av leilighetene fungerte som en boenhet. En eldre lærerinne som var i slekt med kjøpmann Sæther, flyttet senere inn i den siste toromsleiligheten. “Anna” erindrer henne som en koselig dame. “Anna” var det eneste barnet i Østerrikegata.

Leiligheten i Østerrikegata 13 utgjorde en stue og kjøkken. Kjøkkenet hadde både en svartovn og en utslagsvask med kaldt vann. Foran vinduet stod det et kjøkkenbord og tre stoler. Det fantes også flere gråmalte kjøkkenskap. Prisen på malingen hadde avgjort fargevalget på skapene. Gulvene var brunmalte og bak døra på stua skjulte det seg et forheng for oppbevaring av klær. Stueinnredningen for øvrig bestod av en divan, et spisestuebord og fire spisestuestoler. “Anna” minnes at vedovnen var god å ha da kulden skulle holdes ute vinterstid.

Isolasjon i veggene var ikke vanlig den gang i arbeiderboliger. Leilighetene i Østerrikegata var en nødløsning for mange etter krigen, og var en hjelp for mennesker på veien for å komme seg videre. Etter hvert som leieboerne i Østerrikegata 13 kom seg økonomisk ovenpå igjen etter krigen, flyttet de derfra.

Hagen var felleseie, men det var kun moren til "Anna" som brukte hagen. Det ble ikke dyrket noe der. "Anna" forteller om en fredfylt hverdag. Hver dag når hun kom hjem fra skolen måtte hun gjøre lekser. Leksene skulle være i orden innen moren kom hjem fra jobb. Da "Anna" omsider kunne gå ut for å leke, hadde som regel nabobarna gått inn for kvelden. Fordi "Anna" var skilsmissebarn, var det mange jevnaldrede som så ned på henne og ikke ville leke med henne. Den eneste jenta som "Anna" lekte sammen med, var datteren til en av flyverne. "Anna" tilbrakte mye tid i eget selskap og fant glede i håndarbeid.

Huseier Sæther hadde også en kolonialforretning på et gatehjørne i Østerrikegata ikke langt fra Østerrikegata 13. Sammen med kona, Gunvor, fikk han datteren Unni (f.1940). "Anna" husker Sæther og kona spesielt godt fordi hos dem ble "Anna"

Tre barn på trappa til Østerrikegata 13, ca 1930. Til venstre sitter Alf Sveen (f. 1923), i midten Magna Elisabeth Sveen, senere S. Krogstad (f. 1925) og til høyre Rolf M. Sveen (f. 1922). Foto utlånt av Bjørn Harald Sveen

I butikken R.H. Sæther. Bak disken: Gunvor Sæther, kunde ved kassen: Maja Ljøgodt som var bestyrerinne i offisermessi i Artillerileiren, Soldatene er tyske soldater. Foto: Akershusmuseet/Eva Zwicky.

På verandaen hos R.H. Sæther. Fra venstre: Gunvor Sæther, Unni Sæther og Ruth Sæther, senere Johnsteen. Foto: Akershusmuseet/Eva Zwicky.

akseptert. Kjøpmann Sæther var velstående, inntil han gikk konkurs i 1951. "Helene" forteller at Sæther etter hvert solgte butikken til en "Enger". Antagelig fulgte utleieenheten i Østerrikegata 13 med på salget. Ifølge "Anna" var Sæther koselig, men bestemt. "Helene" erindrer at da hun var med bestefaren til Sæthers butikk, måtte hun og de andre ungene fint finne seg i å sitte på melkassa ved inngangsdøra mens bestefaren handlet. Ungene ville jo gjerne kikke og klå på varer, men det var ikke Sæther begeistret for, forteller "Helene".

Nytt liv for Østerrikegata 13

Utbyggingen av ny hovedflyplass førte til at store deler av militærleiren på Gardermoen ble slettet med jorden. Dette gjaldt utslettelse av sporene etter den første ekserserplassen for Vestre Romerike Dragonkompani i 1740-årene. Et viktig mål i utbyggingsprosessen var derfor å ivareta et utvalg av bygninger som kunne bidra til å danne et bilde av ekserserplassens utvikling fra etableringen og frem til våre dager. Riksantikvaren foreslo at opp mot 20 av totalt 53 bygninger med særskilt kulturhistorisk verdi skulle bevares gjennom flytting. Ni bygninger av de 20 foreslåtte

ble ivaretatt. Åtte ble flyttet til ekserserplassen Lilleplassen, i dag Ullensaker museum. Museet har formidlingsansvar for syv av disse, samt "Furua" som ble flyttet til området noe senere. De fleste sivile bygninger ved militærleiren ble revet tidlig i anleggsperioden, bortsett fra bolighuset i Østerrikegata 13. Området og bygningene eies av Gardermoen Invest AS (A. Buchardt) men driftes av Tunet IS (interkommunalt selskap eid av Ullensaker kommune og Akershus fylkeskommune). Tunet IS har inngått avtale med Akershusmuseet om museumsdriften. Ullensaker museum åpnet i 2005 i deler av bygningsmassen. En av bygningene, Posthuset, er i sin helhet bygget om og leies ut til næringsformål. Området bygningene er flyttet til, er regulert til spesialområde for bevaring og næringsvirksomhet etter Plan- og bygningsloven § 25.6. Til reguleringen følger det et sett bestemmelser for bygningene som angår eksteriørene, men ikke interiørene.⁷

I Romerikes Blad 1994 kan man lese følgende: *Østerrike har en helt spesiell plass i hjertet hos mange mennesker på Gardermoen. Den gamle arbeiderboligen var en del av det hektiske livet rett utenfor militærleiren. (...) Arbeiderboligen har ifølge eksperter stor historisk verdi. Det er en av*

Østerrikegata 13 ble flyttet i ett stykke med unntak av bislagene. Flyttingen foregikk

å det ordinære veinettet og ble fraktet rundt sørenden av rullebanen. Foto: OSL.

grunnene til at OHAS ønsker å gjenoppbygge både selve bolighuset med utedo, uthus og grisehus på eiendommen. Oslo Hovedflyplass AS (OHAS) laget en verneplan i forkant av utbygningen. I følge rapporten var Østerrikgata 13 kanskje det mest autentiske av samtlige av husene på Østerrike. Det ble derfor foreslått bevart som eksempel på den sivile bebyggelsen utenfor militærleiren.⁸

Dette bolighuset ble flyttet i ett stykke, med unntak av bislagene og verandaene. Pipene ble murt opp på nytt, og inngangspartiene ble flyttet for seg, satt på plass og istandsatt. Det ble også gjort noen takreparasjoner, og sementtaksteinen som lå på taket, ble skiftet ut med teglstein. I november 1996 ble bygningen som det første av husene, flyttet og satt på ny grunnmur ved Lilleplassen. To mobilkraner, kraftige ståbjelker og en trailer sørget for varsom transport av den førti tonn tunge bygningen. Uthuset ble ikke flyttet grunnet store råteskader.

Daværende kulturvernleder i Akershus fylkeskommune Tove Nedreid hadde følgende planer for bruken av boligen Østerrikgata 13 i 1998: *Vi vil sørge for at én av leilighetene blir beholdt relativt urørt, mens man ellers må få tillatelse til å gjøre noen*

endringer i forbindelse med kafédriften som er planlagt her. Det satses på tradisjonell Ullensakerkost med utgangspunkt i innovatører i nærmiljøet. Målet er at slike bedrifter skal ha en sunn og selvberende økonomi.⁹

Det ble ikke kafé i nr. 13, men omlag halve huset ble innredet og benyttet til kontorer av arkitektfirmaet Sjøtil & Fornæss AS. I 2006 flyttet firmaet ut.

Ullensaker museum flyttet inn høsten 2006 og Kulturringen kort tid etter.¹⁰ Det har skjedd en del vedlikeholdsarbeider i kontordelen. Herunder har det vært utført etterisoleringsarbeider sommeren 2011. Østerrikegata 13 har også i løpet av perioden 2009-2012 blitt malt utvendig.

Idé “Skomakerutstilling”

Ullensaker museum, som er en avdeling av Akershusmuseet, etablerte seg på Gardermoen i 2005. Samme året mottok Ullensaker museum et nærmest komplett skomakerverksted etter en lokal skomakerbedrift. Lester og verktøy fra et annet lokalt skomakerverksted var allerede i museets samlinger. I 2007 ble det derfor besluttet å lage en skomakerutstilling. Intensjonen var å styrke formidlingen av håndverkshistorie og industrihistorie ved å stille ut

Over: Smale transportveier var en utfordring. Under: TUNET under etablering. Fra v: Telthuset, Depot 148, Østerrikegata 13 og Posthuset.

Asker Museum
Aurskog-Høland bygdetun
Fetsund Lenser
Follo Museum
Forsvarets flysamling
Gamle Hvam Museum
Husrdal Historielags Samlinger
Linderud Gård

Ullensaker museum

Museumstjenesten

Kulturringen

Lommedalsbanen
Lørenskog Bygdemuseum
Nes Samlinger
Rælingen Bygemuseum
Skedsmo Bygemuseum
Strømmen
Urskog Hølandsbanen

AKERSHUSMUSEET